

HET ZONNELIED VAN ST. FRANCISCUS EN DE KATECHISMUS VAN DE KATHOLIEKE KERK

Vraagstelling en aanpak

De centrale vraag is: Welke tradities uit de geschiedenis van de christelijke natuurbeleving en -opvatting werken in de titelteksten door? Welke ontbreken eventueel?

In de eerste plaats zetten hiervoor we de natuurbeelden (-opvattingen) uit de christelijke geschiedenis op een rijtje. Daarna zetten we deze natuurbeelden naast de teksten van het Zonnelied en de Katechismus. Vervolgens trekken we conclusies.

Samenvatting van natuurbeelden uit de christelijke geschiedenis¹

Natuur als openbaring: Dit is de natuuropvatting vanaf de vroegchristelijke tot hoog-middeleeuwse periode, onder te verdelen in de volgende ontwikkelingsstadia:

1. de vroegchristelijke natuuropvatting, gebaseerd op de beeldende natuuropvatting van het Jodendom, in combinatie met, en in grote lijnen overvleugeld door het Griekse denken, in 2 polen: 1) natuur als datgene wat niet door de mens gemaakt is, dus tegenover cultuur; en 2) natuur als datgene wat geschapen is door de Schepper, en met Hem in relatie staat. Natuur kan het geheel zijn van de kosmos, maar ook delen ervan: planten, dieren, hemellichamen.
2. de natuuropvatting uitgewerkt door Augustinus: al naar gelang zijn veranderlijkheid kan natuur worden ingedeeld in: 1) het lichaam, 2) de ziel; en 3) God. Augustinus benadrukt ook dat de natuur als schepping van God Zijn openbaring uitdrukt. Daarom kunnen wij God via de natuur leren kennen, via ontcijfering van de symbolen waarmee de natuur vol zit.
3. de natuur als de zelfwording van God, als verschijningsvorm of theofanie, door de neo-platoonse Pseudo-Dionysius de Areopagiet (ca. 520) uitgewerkt op basis van 2).
4. de natuur als plaats waar God ook *werkzaam* is, waar men God kan ontmoeten, als tempel of kerk: door Johannes Scotus Eriugena (9e eeuw) uitgewerkt op basis van 3).

Natuur als op zichzelf staand, maar nog wel Gods schepping: Deze ontwikkelt zich vanaf de 12e eeuw o.i.v. de herontdekking van de Griekse klassieken, met name Aristoteles, en de scholastische traditie: de natuur als op zichzelf staand iets, voor te stellen als 'Dame Nature' die bezongen wordt of klaagt omdat ze niet geëerbiedigd wordt. Dit laat bestudering van de natuur toe omwille van de natuur zelf, niet om God te ontdekken. En uitbeelding van de natuur als esthetisch i.p.v. puur symbolisch object. Uit dit beeld ontwikkelt zich langzamerhand de opvatting dat de natuur te beheersen is en te rationaliseren. Landschap wordt ontgonnen, bos gerooid, techniek ontwikkelt zich. Hierbij komt in de theologie het beeld van de mens als rentmeester op: als beheerder en beheerser van een ondergeschikte natuur. De mens moet daarbij echter zijn plaats kennen: de theologie tracht te bepalen waar de grenzen liggen van de technologie.

Het fysisch-rationele natuurbeeld:

Naarmate de rationalisatie voortschrijdt, verschuift de verhouding mens-natuur. Het aloude beeld van een 'slechte' natuur, materie die de ziel gevangen houdt, is al heel oud, maar komt in deze periode weer terug. Francis Bacon ziet de natuur als 'door zondeval verloren' en door kennis te heroveren. Hij wil 'de natuur op de pijnbank leggen' om haar haar geheimen te ontfutselen. Volgens Keith Thomas koesterde men in het Engeland van de Tudors en Stuarts "van oudsher het standpunt dat de natuur omwille van de mens was geschapen". Alles in de natuur had een doel, nl. om de mens op de een of andere manier te dienen.

In het vroege Verlichtingsdenken (bijv. bij Descartes) ziet men de natuur en de steeds verder ontdekte natuurwetten nog als openbaring van de (volmaakte) Schepper. Tot in de 18e eeuw is natuur bestuderen een theologische bezigheid (fysicotheologie, astrotheologie). In het latere

¹ bronnen: 1) college Peter Nissen voor dit themablok; 2) H. de Knijff, *Natuur en christelijke traditie: een moeizame verhouding?* in: R.P.H. Munnik (red.) *Natuur en christelijke traditie: een moeizame verhouding*, Zoetermeer 1992, pp. 19-26. 2) K. Thomas, *het verlangen naar de natuur: de veranderende houding tegenover planten en dieren, 1500-1800*, Amsterdam 1990.

Verlichtingsdenken verdwijnt de Schepper uit het natuurbeeld en wordt de natuur geheel als machine gezien, door de mens te gebruiken zoals hij wil. Maar hiermee erodeert eveneens het christelijk denken zelf. Goed beschouwd is dit dus geen 'christelijk' natuurbeeld meer.

Het natuurbeeld in de 19e-eeuwse romantiek: hier keert het beeld weer terug van de natuur als plaats waar God ontmoet kan worden (vooral in ruige 'wildernis'); natuur wordt uiteindelijk weer een uitingsvorm van God zelf, die hierin volkomen immanent is geworden. Dit is later vooral doorgetrokken in het Noordamerikaanse 'wildernis'-ideaal, dat een sterk religieuze inslag had.

Natuur als arena van bovennatuurlijke krachten: In de beleving van de gewone mensen is de natuur altijd de plaats geweest waar bovennatuurlijke krachten zetelden. Deze krachten kon men door zegening, exorcisme en magie manipuleren en ze maken ook wonderen - bijv. medisch onverklaarbare genezingen - mogelijk. Deze natuuropvatting heeft door de hele geschiedenis heen voortgeleefd; tot ver in de middeleeuwen vrij openlijk, daarna meer of minder ondergronds.

Het 'postmoderne' natuurbeeld: In bepaalde 'nieuwe' theologieën, Franciscaanse en andere milieuspiritualiteit, en een verscheidenheid van andere New Age-bewegingen doemen de contouren van nieuwe natuurbeelden op waarin - ruw samengevat - de mens en natuur weer met elkaar verbonden zijn en een holistische wereldvisie wordt voorgestaan.

Analyse

In Tabel 1 staan deze natuurbeelden enigszins vereenvoudigd weergegeven, met een analyse van de teksten van resp. het Zonnelied en de Katechismus. Zie de tabel.

Conclusie

Het Zonnelied hanteert voornamelijk het 'openbarings'-natuurbeeld maar we zien al een overgang naar het volgende: het stelt de natuurverschijnselen niet alleen maar als symbolen voor, maar als op zichzelf staande natuurelementen. Deze staan in relatie tot elkaar ("wees geloofd (..) door broeder Wind (..) door wie Jij aan je schepselen geeft onderhoud"). En de mens heeft er een duidelijke relatie mee: de natuur (Moeder Aarde) onderhoudt ons en voedt ons etc.

De Katechismus laat een natuurbeeld zien waarvan de elementen ook Gods natuur openbaren, maar daarnaast ook op zichzelf staan als schepselen die onderling afhankelijk en solidair met elkaar zijn. Hij staat net als het Zonnelied in het overgangsgebied tussen de twee natuurbeelden, maar geeft daarnaast ook een fundament voor moreel gedrag. Tevens zijn elementen van het fysisch-rationele natuurbeeld aanwezig (men noemt 'de harmonisch geordende natuurwetten'). Verder geeft de tekst door zijn nadruk op de onderlinge afhankelijkheid en aanvulling van de schepselen een fundament voor het 'postmoderne' natuurbeeld. Over de vorm van dit laatste is nog veel discussie mogelijk.

Drie beelden ontbreken in beide teksten:

1. het 'harde' fysisch-rationele' natuurbeeld in de zin van een onbezielde, mechanisch opererende natuur.
2. het 'romantische' natuurbeeld van een God die vooral in de ongerepte wildernis te vinden is. Franciscus ziet Hem in alle soorten natuur om ons heen, en ook de Katechismus spreekt van 'heel de natuur' zonder onderscheid.
3. het beeld van de natuur als arena van bovennatuurlijke krachten. De enige bovennatuurlijke kracht die genoemd wordt is God.

Tabel 1. Natuurbeelden in het Zonnelied en de Katechismus

Natuurbeeld	Zonnelied		Katechismus	
	tekst	argumentatie/opm.	tekst	argumentatie/opm.
Natuur als <u>openbaring/symbool/verschijningsvorm/werkingsplaats Gods</u> (Augustinus/Pseudo-Dionysus/Joh. Scotus Eriugena)	"broeder Zon (..) Jij verlicht ons door hem .. van Jou, Hoogste, draagt hij het teken" enz.	N.B.: vertaling van 'per' als 'door' of 'om' in het Z. maakt veel uit voor natuurbeeld!	337: ".. De gewijde tekst leert m.b.t. de schepping waarheden, die door God voor ons heil geopenbaard zijn en die het mogelijk maken "het innerlijke wezen en de waarde van heel de schepping en haar gerichtheid op Gods eer te kennen"; 338: "De verschillende schepselen (...) weerspiegelen (..) de oneindige wijsheid en goedheid van God"	Deze teksten wijzen op de natuurfenomenen als tekenen van God
Natuur als <u>op zichzelf staand</u> fenomeen; mens als mede-arbeider Gods - maar nog wel onder Gods leiding: rentmeesterschap (late ME, renaissance)	natuurfenomenen loven God naast de mens; Moeder Aarde onderhoudt en verzorgt ons, en brengt vruchten, bloemen en 'groen' ² voort.	de natuurfenomenen zijn niet alleen maar symbolen maar werkelijkheden die met elkaar samenhangen, en ook met de mens; vruchten, bloemen en groen: er staat niet bij voor wie! Ook voor de dieren? N.B. de natuur wordt als mooi en goed voorgesteld; zelfs de lichamelijke dood is een 'zuster' van de mens	340: "de onderlinge afhankelijkheid van de schepselen is door God gewild". En 354: "Het respecteren van de wetten die in de schepping geschreven staan en de verhoudingen die voortvloeien uit de natuur der dingen, is een beginsel van wijsheid en een fundament van de moraal"	Hier wordt het Z. aangehaald met "per" vertaald als "om"! Dit wordt gebruikt ter illustratie van de solidariteit tussen de schepselen, die daarmee weer wel als handelende actoren worden voorgesteld.
Natuur als <u>fysisch-rationeel</u> fenomeen, met Schepper als oorsprong (vroege Verlichting)	niet	ook geen verwijzing naar harmonie en orde	341: "De schoonheid en harmonie van het heelal: (..) de verscheidenheid van de wezens en hun onderlinge verhouding ..als natuurwetten"	Hier wordt expliciet op de harmonie van de natuurwet-ten gewezen, maar dan wel als uiting van Gods scheppingskracht en als inspiratie tot onderwerping van 'verstand en wil'.
Natuur als <u>plaats van God</u> in de wildernis (Romantiek)	niet in dit lied	de 'wildernis' als natuur-categorie komt niet voor.	niet in deze tekst	
Natuur als <u>arena van bovennatuurlijke krachten</u> (volksopvatting door de eeuwen heen)	niet in dit lied		niet in deze tekst	engelen komen elders in dit hoofdstuk van de K. voor (worden wel door de RK Kerk erkend maar staan toch apart)
Natuur in het <u>postmodernisme</u> : als 'lichaam van God' waartoe ook de mens behoort (McFague e.a. nieuwe theologieën)	niet in dit lied?	de hedendaagse Franciscaanse milieuspiritualiteit gaat wel richting dit beeld	340 "[de schepselen] bestaan slechts in onderlinge afhankelijkheid om elkaar wederzijds aan te vullen, ten dienste van elkaar"	Dit zou op een relationeel natuurbeeld kunnen wijzen. Maar, zegt 343: "De mens is het hoogtepunt van de schepping, ... duidelijk te onderscheiden van (..) de andere schepselen"

² de vertaling van het woord 'herba' met 'gras' in de Katechismus is m.i. te smal.